

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Profesoriaus Norberto Véliaus skaitymai (XII)

ŽODŽIO MAGIJA BALTŲ RELIGIJOJE IR MITOLOGIJOJE

Pranešimų santraukos

2019 m. balandžio 12 d.
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Sudarė

Jūratė Šlekonytė

Redagavo

Danutė Giliasevičienė

Maketavo

Gražina Kazlauskienė

Viršelyje

Burtai gaisrui užgesinti.

„Ant abiejų pusių duonos plutelės parašyt šituos burtus,
mest į ugnį (gaisrą), ir užges“ (LMD I 1063/41/).

© Autoriai, 2019

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019

**ZEMYNELE BUK LINKSMA ANT MUSU...:
PRAŠYMAI BEI LINKĖJIMAI JUOKTIS BALTŲ RELIGIJOJE
IR MITOLOGIJOJE**

Linksmybių, juoko tema domėjosi dar antikos filosofai – Demokritas, Platonas, Ciceronas, Kvintilianas. Tuo metu susiformavo net dvi pagrindinės juoko suvokimo tradicijos. Pagal vieną (Demokritas, Aristofanas, Lukianas), juokas suvokiamas kaip visiškai teisėtas požiūris į pasaulį būdas, kuris drauge su rimtu požiūriu leidžia geriau pamatyti pasaulį, ypač – jo ydas. Pagal kitą tradiciją, atstovaujamą Platono, Aristotelio, Cicerono, Kvintiliano, juokas traktuojamas tik kaip laisvalaikio, pramogos elementas. Nei pirmas, nei antras požiūris nepaneigia juoko svarbos socialiniame gyvenime, tik vieni mąstytojai linkę skatinti, drąsinti humoristinį žvilgsnį į pasaulį, o kiti bijo jo destruktyvaus, valstybei ir autoritetams pavojingo poveikio (žr. A. Сычев. *Природа смеха, или Философия комического*, Саранск, 2003, p. 2).

Analizuoti juoko, linksmybių poreikį ir poveikį Graikijoje būta pagrindo. Čia prisimintinas graikų linksmybių ir nesaikingumo dievas Komas, Dioniso ir Kirėės sūnus, kuriam skirtų festivalių metu vyrai ir moterys apsiukeisdavo drabužiais. Graikams dar žinomas ir personifikuotas juokas Helosas, kurio šventykla stovėjusi Lakedemone. Romėniškasis Heloso atitikmuo yra Rizas (*Мифологический словарь*, М., 1991, p. 145). O kur dar Dionisas, Bakchas, Talija (komedijos deivė) ir kt. Vienas žinomiausių graikų pasakojimų – Demetros ir jos dukros Persefonės mitas – taip pat išryškina juoko reikšmę. Juokas čia suvokiamas kaip visokeriopos gyvasties ženklas, jo įtaka vienodai svarbi tiek žmonėms, tiek gyvūnams, tiek augalijai. Kai Hadas pagrobia ir savo požemiuose uždaro Persefonę, jos motina – netekties skausmo sukaustyta vaisingumo ir derlingumo deivė Demetra nustoja juoktis, ir nuo tos akimirkos žemėje nustoja augti žolė, žydėti gėlės, čiulbėti paukščiai. Tik tarnaitė Jambai galop pavykus prajuokinti deivę, Demetros juokas grąžina į žemę pavasarį, visa gamta ima busti iš sąstingio (žr. В. Я. Пропп. *Проблемы комизма и смеха: ритуальный смех в фольклоре (по поводу сказки о Несмеяне)*, М., 1999, 162; В. Я. Пропп. *Русские аграрные праздники*, СПб., 1995, p. 79–114).

Pranešimo tikslas – aptarti, kaip juokas, linksmybės suvokiamos baltų religijoje ir mitologijoje; kokios juoko, linksmybių skatinimo formos ir būdai užfiksuoti raštinėje, papročiuose, tautosakoje.

ŽODIS IR ŽMOGAUS LIKIMAS KELTŲ TRADICIJOJE

Žodis, kaip pasaulį kuriantis reiškiny, žinomas nuo seniausių laikų – vargu ar pavyktų rasti bent vieną kultūrą, kurioje tam tikromis aplinkybėmis ar tam tikros kokybės žodis neturėtų maginių galių, t. y. nerodytų santykio su nežemiškuoju pasauliu. Indoeuropiečių tradicijoje žinoma, kad žodis labai glaudžiai susijęs su žmogaus likimu, jo lėmimu ir dalios skyrimu žmogui gimus ar suteikiant vardą. Itin turtin goje keltų žodinėje tradicijoje gausu pavyzdžių, nurodančių santykį tarp ištarmės ir žmogaus gyvenimo: mitinėse sakmėse išryškėja beveik maginis žodžio ryšys su žmogaus elgesio modeliais, dažnai nulemiančiais to žmogaus gyvenimo pabaigą, mirties pobūdį, bet ne gyvenimo kokybę. Tautosakoje – atvirksčiai – akivaizdus ištarmės poveikis pačiam asmens gyvenimui, bet taip pat pastebimas ir to poveikio laikinumas, sąlygiškumas. Pažymėtina, kad kalbinės formulės dažnai susijusios su žmogaus atsakomybės, asmens gebėjimo ir (ne)galėjimo veikti, keisti savo gyvenimą ir socialinę aplinką, laisvo pasirinkimo ir neišvengiamybės klausimais.

Pranešime, remiantis airių ir valų rankraščiuose užrašytomis mitinėmis sakmėmis bei legendomis (IX–XVI a.), taip pat airių ir škotų tautosakos (XIX–XX a.) duomenimis, bus apžvelgiami keltų kultūrai būdingi elementai, atskleidžiantys kalbinių formulių ir žmogaus gyvenimo santykį ir jo aplinkybes; bus nagrinėjamos tokios pagrindinės sąvokos, kaip pranašystė (angl. *prophecy*), užkeikimas (*incantation*), prakeikimas (*curse*), tik airių kultūrai būdinga sąvoka *geis* (dgs. *geasa*) ir kt. Gautus duomenis bus mėginama sugretinti su baltų kultūros tyrėjų pateiktomis įžvalgomis, siekiant nupiešti kuo platesnį indoeuropietiškojo mitinio mąstymo paveikslą. Daug dėmesio bus skiriama kultūros transformaciniams mechanizmams nustatyti ir palyginti skirtingose duomenų grupėse, t. y. bus stengiamasi apžvelgti, kaip mitinėse sakmėse aptinkami elementai kinta (jeigu kinta) vėlesniame – tautosakiniame diskurse.

KĄ BYLOJA MĮSLĖS IR PAUKŠČIŲ BALSŲ PAMĖGDŽIOJIMAI?

1. Jau seniai žinoma, kad įvairių gyvūnų balsus imituojantys ištiktukai smulkiosios tautosakos tekstuose tarsi savotiškai įgyja leksinę reikšmę – semantizuojami. Pavyzdžiui, varnos karkasėjimas *kar, kar* šio paukščio balso pamėgdžiojimuose nesunkiai virsta linksmu pavasarinio raginimu artojai: *Ark, ark!*, arba niūriu prašymu: *Pakark mane, pakark mane!* Panašiai ir katės kniaukimą perteikiantis *miau, miau* „perinterpretuotas“ virsta energingu šūkiu: *Į Kauną, į Kauną!*, ar netgi melancholišku skundu: *Tarnavau, algos negavau, – kur gaut!* Nesunku pastebėti, kad abiem nurodytais atvejais onomatopėjinių žodelių fonetinę struktūrą atkartoja taikliai parinktų reikšminių žodžių struktūra.

2. Labai panašų reiškinį aptinkame ir mįslėse. Čia slepiamam objektui pavadinti tyčia išmoningai „konstruojami“ dirbtiniai, niekur kitur nevartojami žodžiai – vadinamieji mįsliųžodžiai, kaip antai: *Vadino Barbora spingotą į Balbieriškio karčiamą arielkos gerti.* – „*Neisiu, Barbora, bijausi kulkotų.*“ – „*Nebijok kulkotų. Eisis pro žiūrį, pro girdį, pro klūbo vartus į Balbieriškio karčiamą arielkos gerti.*“ *Barbora* – tai musė (plg. *barbti*), *spingotas* – sparva (plg. *spengti* „zyzti“), *Balbieriškio karčiama* – karvės pilvas (plg. *bamba* ir *karvė*), *kulkotai* – uodega (plg. *kulti* „mušti“), *žiūris* – akys (plg. *žiūrėti*), *girdis* – ausys (plg. *girdėti*), *klūbo vartai* – ragai (plg. *klūbas*, „vytelė, naudojama tvorai tverti“). Norint įspėti tokią sudėtingą mįslę, reikia sugebėjimo išnarplioti glaudžiai susipynusias fonetines ir darybines aliuzijas.

3. Prisimintina, kad fonetine aliuzija (ar, tiksliau pasakius, fonetine motyvacija) grindžiami ir daugelis Lietuvoje vartojamų sąmojingų pravardinių asmenvardžių. Dėl antroponimo fonetinio panašumo į kokį nors tikrinį arba bendrinį žodį iš žmogaus pavardės *Dambrauskas* atsiranda pravardė *Dramblys*, iš *Vaiginis* – *Banginis*, iš *Kęšminas* – *Kenksminas*, iš *Antanavičius* – *Antelė*, iš *Staliauskas* – *Stalinas*, iš *Čeplys* – *Čaplinas*, iš *Arbačiauskas* – *Arbata* ir pan.

4. Dažnai „niekuo dėta“, neutralų lietuvių kalbos žodį velniavardžiu, keiksmo formulės elementu paverčia ne jo leksinė reikšmė, bet fonetinis pavidalas. Dėl fonetinio panašumo į draudžiamąjį žodį *velnias* tarmėse ir tautosakos tekstuose yra atsiradę jo eufemistiniai pakaitalai (substitutai) *kelmas*, *velekis*, *vilnonis*, *veltinas*, *veivelys*, *versmė*, *verba*, *vilnaragis*, *venteris* ir kai kurie kiti. Iš *peibelio* arba *paibelio*, traktuojant juos kaip žodžius tabu, išmetamas vidurinis skiemuo ir pasidaromas sąmojingai skambantis eufemizmas *peilis*: *P e i l i s jį nematė!*; *P e i l i a i juos žino!* Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad žodžio poveikis, jo „magija“ palyginti dažnai priklauso nuo jo skambėjimo, jo fonetinės sandaros.

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

MĖNULIO KULTO RELIKTAI BALTŲ TRADICIJOJE IR JAM SKIRTŲ MALDELIŲ MAGIJA

Baltų religijoje ir mitologijoje Mėnulis dėl jame slypinčių galių ir įtakos Žemei bei gyvajai gamtai, vandenims buvo sakralizuojamas, pakeltas į dangaus dievybių ar valdovo rangą, įvardijant jį tokiais eponimais: *Dievaitis, Dievo sūnus, karalius, karalaitis, kunigaikštis*. Žodis *dievaitis* galėjo reikšti dievo sūnų, jauną dievą ar tiesiog respektyvinį, maloninį dievybės apibūdinimą. Dieviška būtybe Mėnulis buvo laikomas ir slavų; tai rodo jo įvardijimai: ukr. *божок* ‘dievulis, dievaitis’, bulg. *дядо Боже* ‘senelis Dievas’. Tai – kadaise egzistavusio Mėnulio kulto pėdsakai. Šio naktinio šviesulio garbinimas ir jo dieviškumo suvokimas buvo paplitęs plačiame baltų ir slavų areale.

Lunarinių kultą lietuvių senojoje religijoje liudija ne tik minėtieji Mėnulio įvardijimai, bet ir jam skirti ritualai, ypač susiję su jaunaties faze. Mat tikėta, kad ji yra lemtinga, turinti jėgos. Ypatingą santykį su šiuo dangaus kūnu žymėjo tam tikra tradicinės bendruomenės ritualinė elgsena jaunaties metu – susitelkimas, žvelgiant į naktinį dangų, kepturės nukėlimas ir Mėnuliui skirtų magiškai veikusių žodžių sakymas. Maldelėmis ne tik reikšta pagarba šiam šviesuliui, bet ir siekta pažadinti jo slėpingas kosmines galias, veikiančias žmogiškąsias būtybes, jų kūnus ir sielas. Prašyta šviesos dangui, Žemei ir pačiam žmogui, sveikatos, stiprybės, gyvastingumo, kūno švaros, „linksmybės ant žemės“, meilės, amžinos laimės, taip pat – pomirtinės Dangaus ar „Perkūno karalystės“. Atsinaujinęs Mėnulis, kaip regeneruojanti galia, skatindavęs gyvosios gamtos ir žmonijos gyvybinę potenciją, laidavęs šiuo metu vykstančių įvykių sėkmę ir perspektyvą. Todėl jis buvo universalus įvairiopos pradžios, periodinio atgimimo simbolis.

RASA LUŽYTĖ

Alumna Stirling University (Škotija)

INTERPRETACIJOS MERGELĖS MARIJOS TEMA

Mergelės Marijos fenomenas tautosakos tekstuose mane labiausiai domina dėl didžiulių psichologinių galimybių padėti moterims atrasti savyje tą pasitikėjimą, kuris nuo pat moters gimimo yra užkoduotas būti pažemintas patriarchalinės eko-

nomikos. Remiantis Carlo Gustavo Jungo teorijomis, pasakose ir trumpuosiuose tautosakos pasakojimuose (legendose) Mergelė Marija veikia kaip moters dievybės archetipas (prototipas, kolektyvinės sąmonės vaizdinys), savyje turintis tiek šviesiąją, tiek tamsiąją pusę. Kaip tik tamsioji pusė, tinkamai suvokta, ir parodanti, kur slypi archetipinė moters galia. Be pasakų ir legendų, mano dėmesį traukia ir Mergelėi Marijai skirtos litanijos. Šis tautosakos žanras vertas atskiro tyrimo, nes litanijos demonstruoja kultūros, kurioje gyvename, simptomatiką. Litanijos, kaip ir pasakos, yra bendros daugeliui katalikiškų patriarchalinių tautų. C. G. Jungas tikriausiai nesupyktų, jei teigčiau, kad litanijos yra kolektyvinės sąmonės turinį išreiškiantys kūriniai. Kaip ir keiksmažodžiai, paplitę toje pačioje katalikiškoje kultūroje. Kaip keiksmažodžiai susiję su šventomis litanijomis? Žemaitės tekstu pademonstruosiu, kad tiesiogiai: kuo daugiau Bažnyčios iškeliamą Mergelės Marijos nekaltybę ir skaistumą, tuo labiau visuomenėje žeminamas moters lytiškumas, jos vertė. Katalikiškos kultūros ekonomika lėmė, jog visuomenė visų pirma ėmė keiktis pagonių šventais laikytų gyvūnų vardais (*rupūžė, gyvatė, žaltys*), o vėliau, neurotiškai išstumdamą iš religijos lytiškumą ir erotiškumą, ėmė keiktis lytiniais organais, ypač – moterų. Kai pažemini lytį, pažemini ir tam tikrą žmogaus esmę, atimi jos ar jo pasitikėjimą savimi, taigi ir galimybę pasitikinčiai valdyti tam tikrą materialųjį turtą (ekonomika gana akivaizdi).

Interpretuodama kelių pasakų fragmentus, trumpuosius tautosakos pasakojimus (legendas), jų simbolizmą, sieksiu parodyti, kad Mergelė Marija tautosakoje – paveikus psichologinis simbolis, per tautosakos tekstus vis dar galintis mus labai sustiprinti, jei tik mes jam leisime.

MILDA NORKAITIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

GYVŪNŲ VARDŲ FUNKCIJOS: SKIRIAMOJI IR SKIRIAMOJI-LEMTIES

Gyvūnų vardai yra viena iš tikrinių žodžių kategorijų, todėl jų (kaip ir kitų onimų) pagrindinė funkcija yra onomastinė, arba skiriamoji. Ji sąlygota būtinybės atskirti vieną gyvūną nuo kitų, jį identifikuoti.

Tikslinantis gyvūnų įvardijimo aplinkybes ir motyvus, kuriais remiantis jiems suteikiami vardai, aiškėja, kad yra pagrindo skirti ir mitinę lemties, lėmimo funkciją, sąlygojamą įvairių ekstralingvistinių (socialinių, kultūrinių ir kt.) veiksnių.

Vienoks ar kitoks maginė paskirtį turintis vardas dažniausiai suteikiamas iš įvairių pragmatiškų paskatų. Siekiant apsaugoti nuo galimo vilkų užpuolimo te-

lyčaitė pavadinama *Vilkė*, mitinės būtybės vardą *Laumė* karvė gauna dėl to, kad laumės neatimtų pieno, o daili telyčia vadinama *Rāgana*, kad nebūtų nužiūrėta. Šunys neretai šaukiami hidroniminės kilmės vardais (*Driūngis*, *Grýva* ir kt.) dėl to, kad nepasiustų. Manant, jog per vardą gyvūnui gali būti perduodamos gerosios etimonų savybės, arklį, kad būtų stiprus ir ilgaamžis, pavadina *Ąžuolu*, karvėms, kad duotų daug pieno, suteikia su vandens sąvoka sietinus ar iš hidronimų kilusius vardus (*Ežerinė*, *Rasà*, *Ūpė*; *Ventà*, *Žeimenà* ir kt.), o dėl subjektyvių psichologinių priežasčių žmogui tikint, kad turimas gyvūnas atneš sėkmę, bei siekiant sutvirtinti emociją ir priklausomybinį tarpusavio ryšį, atsirado zoonimai *Draūgas* (šuo), *Bičiulis* (katinas), *Lāimė* (katė), *Pağūoda* (kumelė) ir pan.

Belieka pridurti, kad zoonimai, kurie, vardo davėjo manymu, yra magiški, visada turi ir skiriamąją funkciją.

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

KALBA IR MITOLOGIJA: *SUTVERTO PASAULIO TVORA* TARP ŠIAPUS IR ANAPUS

Pasak kai kurių kosmogonijos aprašymų, pasaulis pradžioje aptveriamas tvora ir toliau vaizduojamas esąs aptvertas. Tokių duomenų esama senovės indų, senovės germanų, slavų (rusų) tradicijose, taip pat latvių ir lietuvių sakmėse.

Vadinasi, galime tarti, kad pasaulis yra *sutvertas* veiksmazodžio (*su*)*tvėrti* reikšme '(pa)daryti, (pa)statyti tvorą, 'tvora (ap)riboti, (ap)supti, (ap)juosti', 'tveriant (pa)daryti, (pa)statyti', 'aptvaru atskirti, aptvare uždaryti, užtverti' ar pan.

Šitaip *sutverto* pasaulio samprata paaiškina ir tas etiologines sakmes, kuriose Dievo su velniu nulipdytas gyvūnas (ožka) atgyja būtent šokdamas per *tvorą*. Tokiu atveju tai šuolis per *tvorą* iš anapus į šiapus.

Kita vertus, mirtis gali būti suvokiama kaip šuolis per *tvorą* iš šiapus į anapus. Tiesiai šviesiai taip teigia frazeologizmas *per tvorą šokti į kitą pusę* reikšme 'mirti', tuo pačiu vaizdiniu mirtį mena kai kurios mįslės.

Abiem atvejais turime tvorą tarp šiapus ir anapus – manytina, tą pačią, kuria pasaulis pradžioje buvo *sutvertas*. Skirtingų kontekstų ir tautosakos žanrų duomenys, šiuo pagrindu suėję į darnią visumą, savo ruožtu neginčytinai patvirtina *tvora sutverto* pasaulio vaizdinį ir veiksmazodžio (*su*)*tvėrti* kosmogoninę reikšmę leidžia pagrįsti bei paaiškinti tvoros tvėrimo reikšmę.

ROKAS SINKEVIČIUS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ŠMIK(ŠT) PER VELĖNĄ: NUO UŽKALBĖJIMO IKI KEIKSMO

Nuo XVI iki XX a. įvairiuose ir daugiasluoksniuose rašytinių šaltinių (Jono Lasic-
kio ir Mato Pretorijaus veikaluose, 1619 m. jėzuitų misionierių ataskaitoje, Jurgio
Dovydaičio surinktoje medžiagoje) kontekstuose figūruojantis posakis *Šmik(št)*
per... leidžia svarstyti jo prasmių kaitą gyvojoje kalboje ir tos kaitos priežastis. Šis
posakis gali būti akstinas pradėti diskusiją dėl istorinių ir kultūrinių procesų povei-
kio žalčių garbinimo papročiams jų nykimo laikotarpiu.

Nors lietuvių religinės pagarbos žalčiams ir galimai angims paminėjimų senuo-
siuose šaltiniuose netrūksta, kartais konkrečiau įvardijama ar numanoma žalčių
mitinė funkcija, jų sąsaja su atskiomis dievybėmis, kalendorinėmis šventėmis, ta-
čiau daugelis klausimų vis dar diskutuojami ir nėra iki galo atsakyti.

Esant tokiai padėčiai, svarbūs ir netiesioginiai šaltiniai, užuominos, kur žalčiai,
rodos, visai neminimi, taip pat vėlesniais laikais užfiksuoti papročiai, kažkuo lyg ir
sisisiejantys su mums rūpimais, bet skirtingai motyvuoti. Vietoj ištisinio žvalgy-
mosi į seniausių laikų „grynus“ pavyzdžius galėtume daugiau dėmesio skirti perei-
namajam laikotarpiui, kai prie naujos tikrovės pritaikomi senieji papročiai buvo
maskuojami, desakralizuojami ir įgydavo kitą, ne tokią ideologiškai pavojingą, mo-
tyvaciją. Senaisiais tikėjimais grįsti ir naujesni krikščioniški papročiai kurį laiką ga-
lėjo gyvuoti kartu, susipinti, veikti vieni kitus ir pan. Kas tuo metu vyko su žalčiais
sodyboje ir jų vaizdiniu žmonių sąmonėje?

Problematikai išryškinti pasirinkti keli aspektai: valgio šventinimas aukojant;
numanomas žalčių vaidmuo rudeninėse šventėse; galimos rudeninių papročių ir jų
akcentų transformacijos; užuominos apie žalčių laikymą namuose vėlai užrašytoje
ir kol kas mažiau tirtose tautosakoje. Pranešime bus siekiama ne pateikti galutinius
atsakymus, bet sužadinti tyrėjų smalsumą menčiau nagrinėtiems tems rakursams.

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

KALBĖJIMAS DIEVAMS: MALDŲ SANDARA IR PASKIRTIS BALŲ RELIGIJOJE

Baltų religijos tyrimų spraga – stokojame bent kiek išsamesnio senųjų maldų ty-
rimo. Nors Jonas Balys dar 1951 m. leidinyje *Liaudies magija ir medicina* paskelbė

lietuviškų maldų rinkinį, o XXI a. pirmajame dešimtmetyje Norberto Vėliaus *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose* buvo publikuota istorinė medžiaga, kurioje aprašyti ritualai su maldomis, iki šiol vos keletas autorių maldoms skyrė daugiau dėmesio. Paminėtinas Birutės Jasiūnaitės tyrimas, skirtas kreipiniams į Jauną Mėnesį, ir Rimanto Balsio straipsnis, aptaęs lietuviškai užrašytas maldas istoriniuose šaltiniuose. Tačiau labai trūksta platesnės analizės, atskleidžiančios baltų religijai būdingų maldų pobūdį, turinį ir komunikacinę paskirtį.

Šis pranešimas skirtas panagrinėti svarbų maldų aspektą – jų komunikacines funkcijas, išryškėjančias tekstuose ir jų apeiginiuose kontekstuose. Maldos tiriamos ne kaip atskiras sakinys literatūros žanras, bet kaip religiniai tekstai, kuriais kreipiamasi į dievybes ir mirusiuosius. Analizei pasitelkiama įvairi medžiaga – ne tik „tikrosios“ maldos (tautosakininkai, remdamiesi liaudiška tradicija, jas įvardija *maldelėmis*), bet ir užkalbėjimai, dainos, raudos. Pranešimu siekiama atskleisti būdą, kuriuo maldų sakytojai kreipėsi į dievus. Autorė teigia, kad baltų religinėse maldose santykis su dievais ir mirusiais buvo kuriamas epitetais ir linkėjimais išaukštinant dievišką asmenį, kviečiant jį atvykti ir priimti dovanas. Tik pagerbus dievybę žodžiais ir dovanomis, buvo kreipiamasi su prašymu.

ŽYDRŪNAS VIČINSKAS

Klaipėdos universitetas

MATO PRETORIJAUŠ UŽFIKSUOTOS MITOLOGINĖS MEDŽIAGOS APIE ŠVENTES VERIFIKACIJA: GABJAUGIO ŠVENTĖ

Analizuojant ikirikščioniškąją baltų kultūrą, kurios branduolį sudaro pagoniška religinė logika, iškyla ją fiksuojančios raštijos patikimumo klausimas. Vienas turtingiausių rašytinių šaltinių, teikiančių informacijos apie pagoniškąją baltų religiją, yra Mato Pretorijaus XVII a. pabaigoje parašytas daugiatomis rankraštis *Deliciae Prussiae, oder Preussische Schaubühne (Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla)*. Pretorijaus pateikta mitologinė informacija ne kartą yra naudota XIX–XXI a. mokslininkų, tyrusių baltišką kultūrą ir mitologiją, naudojama dabar, greičiausiai ja bus remiamasi ir ateityje. Dėl tos priežasties, nepaisant ankstesnių fragmentiškų bandymų, prasminga pamėginti verifikuoti tai, kas kalbamame šaltinyje yra (ne)autentiška.

Pranešime išskiriama ir nagrinėjama Pretorijaus rankraštyje užfiksuota mitologinė medžiaga apie *Gabjaugio* šventę. Duomenų verifikacijos procesas susideda iš trijų pakopų: 1) apžvelgiami ir palyginami Pretorijaus ir XV–XVI a. pirmtakų istoriniai dokumentai, kuriuose minimos nagrinėjamos mitologemos; 2) atrenka-

mos ir (į)vertinamos XIX–XXI a. mokslininkų, naudojusių Pretorijaus duomenis, interpretacijos; 3) nustatoma, kuri Pretorijaus mitologinės medžiagos dalis yra (3.1.) autentiška / patikima – informacija gauta iš amžininkų ir ją įmanoma verifikuoti atsižvelgiant į XIX–XX a. pradžios tautosaką, papročius, tikėjimus; (3.2.) iš dalies autentiška / iš dalies patikima – senųjų rašytinių kronikų ir amžininkų medžiagos samplaika; (3.3.) neautentiška / nepatikima – faktais neparemtos spekuliacijos, XV–XVI a. kronikų perrašai. Atkreiptinas dėmesys, kad šaltinio medžiagoje, fiksuojančioje aukojimą dievo Gabjaugio garbei, nustatyti net keturi draudimai, potencialiai išsirutulioję iš seniau gyvavusių religinių draudimų (tabu). Be to, Gabjaugio šventės metu aukotojų vartojami verbaliniai kreipiniai (maldos), kuriais siekiama padėkoti X dievybei už suteiktas dovanas (pvz., gerą derlių, šeimynykščių sveikatą, sveikus gyvulius) ir padėti ateityje išlaikyti užgyventą naudą; prašoma dievybės saugoti nuo pavojaus (pvz., saugoti namus nuo ugnies).

MARIJA ZAVJALOVA

*Rusijos mokslų akademijos Slavistikos institutas,
Baltų-slavų tyrimų centras (Maskva)*

AKMENS-LIGOS MOTYVAS BALTŲ IR SLAVŲ UŽKALBĖJIMUOSE

Pranešime nagrinėjami baltų ir slavų užkalbėjimai, kuriuose aktualinama akmens sąsaja su liga ir jos apraiškomis. Paprastai akmuo, kaip negyvosios gamtos objektas, užkalbėjimuose minimas siekiant ligonį pagydyti, bet paradoksalu, kad akmens „negyvumas“ čia siejamas su sveikata, o akmens „gyvumo“ požymiai – su ligos progresavimu, vedančiu prie mirties. Šis paradoksas turbūt ir lemia akmens vaidmenų užkalbėjimuose prieštarumą. Akmens simbolikos ambivalentiškumas, jo priešingi vaidmenys užkalbėjimuose nagrinėjami semantinių opozicijų kontekste: pagalba gydant *vs.* kenksmingumas; nejudamumas *vs.* judėjimas; nekintamumas *vs.* kintamumas; pasyvumas *vs.* aktyvumas; atributų turėjimas *vs.* atributų neturėjimas; nebylumas *vs.* skambėjimas; skilimas *vs.* vientisumas. Pastaroji opozicija primena eschatologinius motyvus ir „pagrindinio mito“ siužetą, tačiau užkalbėjimuose, vėlgį paradoksaliai, akmens „mirtis“ (jo skilimas, suskaldymas) siejama su ligos pabaiga, išvadavimu nuo kenksmingų kerų, t. y. su sveikata ir atgimimu.

Pranešimas remiasi lietuvių, latvių, baltarusių, rusų užkalbėjimų medžiaga, pagilinimui pasitelkiant kitų slavų ir germanų tradicijas.

